

Мая Иванова (София, България)

КАКВА Е БИЛА ЛОВНАТА ПТИЦА НА ЮНОШАТА КОНСТАНТИН СПОРЕД ГЛ. III НА *ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ*

В гл. III на *Пространното житие на св. Константин-Кирил* (нататък – *ЖК*) се разказва за това как по Божие усмотрение юношата Константин загубил своя ловен ястреб. В този пасаж се споменава за тогавашния обичай на децата на богатите да си устройват забавления за лов, като си служат с обучените си птици: еднною же ѿ днѣн ѿкоже ѿбыуан естъ богатнѣнцемъ. глѣмленіе творити ловнѣвою. нздѣ съ ннм на поле. **ѿстрѣвъ** свон въземъ. н ѿко пѣстн н. вѣтръ сѧ ѿбрѣтъ по смотренію бжю. възатъ н занесе. отрокъ же ѿтоле въ знынїе н въ печаль възпадъ. два днн не ѿстъ хлѣба. члкълюбіемъ бо свонмъ, млтвын бѣ не вела емъ прнвыкнѣти жнтїнскы вѣщѣ. оудобъ зловнтїн. ѿкоже древле зловн плакнѣс въ ловѣ еленемъ. тако н сего **ѿстрѣвъ**. въ себе помысливъ, жнтїа сего стѣхъ, окаашеса гла. таково лн естъ жнтїе се. да въ радостн мѣсто, печаль пребывае¹.

Както се вижда от посочения цитат, думата **ѿстрѣвъ** е засвидетелствана двукратно, а един път се говори за птицата косвено. Лексикални варианти при назоваването на ловната птица се забелязват в рамките на текстологическите групи на *ЖК*², които съм посочила в досегашната си работа (Иванова 2013: 199, 262–263, 304). Картината накратко може да се обобщи по следния начин:

– **ѿстрѣвъ** (във февруарските чети-минеи и в част от групата на руските сборници);

– **крагочн** (във всички южнославянски преписи, само 8 на брой). Думата е отбелязана в речника на Фр. Миклошич, където за първи път се посочва двукратната ѝ употреба в *ЖК* (Miklosich 1862–1865: 307);

¹ По МДА 19 – руски препис от последната четвърт на XV в., много добре познат за науката. Съзнателно съм го избрала, тъй като в него стои думата **ѿстрѣвъ**. Цитирам по изданието от 1986 г. (ЖКМ 1986: 96; 45–46); в ръкописа пасажът е на л. 366а–366б. В края на статията прилагам списък на цитираните в нея преписи на *ЖК*, които в текста са отбелязани само със своите съкращения.

² На базата на общо 90 преписа от периода XV–XIX в. те се поделят на следните групи: групата на октомврийските чети-минеи; групата на февруарските чети-минеи; групата на руските сборници и групата на южнославянските преписи.

– крагоу̀нлѣ (Фасмер 1967: 363) и крагоу̀дрѣ са форми, свързани с предходната крагоу̀н. Засвидетелствани са в руските преписи на *ЖК*, запазили по-архаична лексика. Формата крагоу̀нлѣ се среща предимно в октомврийските преписи. Крагоу̀нлѣ и крагоу̀н (към които може да причислим и крагоу̀дрѣ) се определят като думи с прабългарски произход (Андонова 2003: 246).

Всички посочени варианти: ѱстрѣвѣ, крагоу̀н, крагоу̀нлѣ и крагоу̀дрѣ, се срещат в групата на руските сборници, като ѱстрѣвѣ е предпочитаната лексема в тях (както е във февруарските четиминейни преписи). В много от преписите в руските сборници се среща смесена употреба на лексемите в различен вид.

Подобно засвидетелстване на лексикални варианти е обичайна средновековна практика, но нов изследователски аспект на темата се открива чрез проследяване на преводите на *ЖК* на съвременни езици. Проучването им дава много интересна картина, особено когато се вземе под внимание, че в различните езици съществуват повече от един преводи на този толкова значителен за старата славянска книжина текст. Това важи най-вече за преводите му на новобългарски език, сведенията за които за първи път дава Хр. Кодов през 1973 г. (Ангелов, Кодов 1973: 24–29). Българският учен стига до два извода: първо, че пространните жития десетилетия наред не са включвани поотделно в антологите и христоматиите по стара българска литература (Ангелов, Кодов 1973: 25), и второ, че „Балановото издание³ става причина у нас по-често да се отпечатват извадки от житията и да се появяват техни преводи, пълни или частични“ (Ангелов, Кодов 1973: 27). Без да навлизам в детайлно представяне и анализиране на преводите, ще използвам за сравнение тези от тях, в които е запазен епизодът с изгубването на ловната птица (гл. III от *ЖК*)⁴: Н. Начов (1912); В. Сл. Киселков (1923; 1933; 1939; 1942; 1945); Е. Николов (1934, 1942); Н. Лазурин (1942, 1946, 1946а); Хр. Кодов (Ангелов, Кодов 1973; Кодов 1981; Житиеписни творби 1986). В процеса на работа съм проследявала и преводите на *ЖК* на другите съвременни езици, но няма да разширявам настоящата статия с позовавания в тази посока.

На Н. А. Начов⁵ се пада честта за първи път да преведе и издаде на новобългарски език *ЖК* през 1912 г. Той прави това преди още да е издаден текстът

³ Ал. Теодоров-Балан за първи път в България публикува на старобългарски език *ЖК* и *ЖМ* (Теодоров-Балан 1920).

⁴ Извън обсега на изследването тук остават преводите, които изобщо пропускат пасажа със сокола (Дуйчев 1940; Генов 1947; Минков 1949; Генов, Драганов, Георгиев 1959 и др.), макар че определено е интересно да се проследи кои житийни епизоди в тези преводи са били съкращавани и защо.

⁵ Става въпрос за Начо Атанасов Начов (16.08.1853, Стара Загора – 15.03.1916, Стара Загора) – книжовник, обществен деец, действителен член на Българското книжовно дружество, а не за Никола Енев Начов (1859, Калофер – 1940, София) – също действителен член на Българското книжовно дружество, на когото по библиографски данни се приписва първият превод на пространните жития.

на *ЖК* в България на старобългарски език, със съзнанието, че тази крачка е вече крайно необходима както за науката, така и за педагогическа употреба и за популяризиране на българската книжнина пред широката аудитория (Начов 1912: 3–4). С оглед на по-лесно възприемане на текста, Н. Начов го разделя не на номерирани глави (каквато е научната практика от П. Й. Шафарик насам), а въвежда вътрешна тематична подялба. Интересуващият ни пасаж попада в раздела под заглавие „Детински години“:

„Един ден заедно със свои другари – богаташки синове, що имаха обичай да се забавляват с лов, Константин излезе на полето, като взе **ястреба (крагуй)** си. Щом го пусна, внезапно по Божà повеля, подигна се вятър и отнесе **ястреба** му. Отрокът падна от туй в тъга и скръб и два дни нищо не яде. Милостивият Бог, по своето човеколюбие, не пожела да остави Константина да навикне на житейските удоволствия, та го хвана на лов с **ястреб**, както в старо време хвана на лов Плакида елен“ (Начов 1912: 16–17).

Още наличието на думата „крагуй“ в текста показва, че Н. А. Начов е превеждал от южнославянски препис, а в предговора си той потвърждава това, като отбелязва, че е използвал издания от П. Й. Шафарик текст на *ЖК*, т.е. Рилския препис от 1479 г. (Начов 1912: 11–12). Преводаческата му работа е силно мотивирана и на нея той гледа само като на една малка част от мащабното дело по издаването на изворите (Начов 1912: 12). За съжаление, този превод по редица причини не получава гласност и разпространение и с годините по-тъва в забвение.

Единадесет години по-късно В. Сл. Киселков, превеждайки от изданието на Ал. Балан⁶, дава предпочитание на засвидетелстваната там в текста дума „крагуй“, без да я обяснява по каквото и да било начин. В последващите няколко десетилетия българският учен неколккратно издава текста на *ЖК* – общо 5 пъти, но по-интересното е, че именно в неговите преводи откриваме редакторски варианти на лексемата, която ни интересува. За да се отграничат изданията му, тук въвеждам сигнирането им от А1 до А5, както следва:

А1: „Според обичая – децата на богатите да играят на лов – един ден (Константин) излезе на полето с тях, като взе своя **крагуй**; щом го пусна, по Божие усмотрение излезе вятър, грабна (**крагуя**) и го отнесе. Поради това детето изпадна в униние и печал, та два дни не яде. Със своето човеколюбие милостивият Бог като не му позволяваше да привиква на земни удоволствия, навреме

⁶ Макар че Теодоров-Балан е подготвил много по-рано текста на пространните жития, самото издание излиза през 1920 г. (Теодоров-Балан 1920: 29–80). В него той разяснява, че си е послужил с текста на *ЖК* от изданието на Дюмлер и Миклошич (Dümmeler, Miklosich 1870), които избират незападения изцяло Лвов. I (Петр. 8), допълнен от гл. XVI до края с текста на Рилския препис от 1479 г. (РМ 4/8). Друг е въпросът, че когато прави преглед на досегашните издания, Теодоров-Балан погрешно отбелязва, че Дюмлер и Миклошич издават текста „по ркп. в библиотеката на Московската духовна академия, от сръбски извод, от втората половина на XV в. до глава XV, а останалото по ркп. на Владислава Граматик“ (Теодоров-Балан 1920: 68). Безспорно тук е допусната грешка, но в случая не тази грешка е важна, а фактът коя точно лексема е използвана в Петр. 8.

го улови: както в старо време улови Плакида (във време) на лов с елен, така и тогава (улови във време на лов) с **крагуй**“ (Киселков 1923: 6–7).

В същата година излиза и книгата на В. Сл. Киселков върху житията на светите братя, в която е отделено място на агиографските епизоди, показващи предопределеността и избора на младия Константин. Отново е преразказан моментът с изгубената ловна птица, а в преките цитати Киселков препраща към своя превод по следния начин:

„Новата легенда е следната: Според обичая, децата на богатите обичали да играят на лов. Един ден Константин излязъл на полето с връстниците си, като взел своя **крагуй или сокол** – вероятно хвърчило, направено от хартия и привързано о единия край на дълъг конец. Щом пуснал крагуя, по Божие повеление излязъл силен вятър, който го грабнал и го отнесъл...“ (Киселков 1923а: 32).

A2: „Според обичая, децата на богатите да играят на лов, един ден излезе на полето с тях, като взе своя **крагуй (хвърчило)**. Щом го пусна, по Божие усмотрение излезе вятър, грабна го и го отнесе. Поради това детето изпадна в униние и печал, та два дни не яде. Поради човеколюбието си милостивият Бог, като не му позволяваше да привиква на земни наслади, навреме го улови. Както в старо време улови Плакида (във време) на лов с елен, така и тогава – с **крагуй**“ (Киселков 1933: 6).

A3: „Според обичая, децата на богатите да играят на лов, един ден излезе на полето с тях, като взе своя **сокол**. Щом го пусна, по Божие усмотрение излезе вятър, грабна го и го отнесе. Поради това детето изпадна в униние и печал, та два дни не яде. Поради човеколюбието си милостивият Бог, като не му позволяваше да привиква на земни наслади, навреме го улови: както в старо време улови Плакида (във време) на лов с елен, така и тогава – със **сокол**“ (Киселков 1939: 3–4).

A4 (Киселков 1942: 22) = A3 (1939).

A5: „Според обичая, децата на богатите да играят на лов, един ден излезе на полето с тях, като взе своя **сокол**. Щом го пусна, по Божи промисъл излезе вятър, грабна го и го отнесе. Поради това детето изпадна в униние и печал, та два дни не яде. Поради човеколюбието си милостивият Бог, като не му позволяваше да привикне на земни наслади, навреме го улови: както в старо време при лов улови Плакида с елен, така и него – със **сокол**“ (Киселков 1945: 11).

Със сигурност може да се каже, че като преводач Киселков е взел под внимание обяснението на думата в изданието на Балан: ‘хищна птица от соколски род; крагуй (тур. дуган)’ (Теодоров-Балан 1920: 145). Предполагаемо е, че той е направил справка в речниците на Фр. Миклошич (Miklosich 1862–1865: 307), И. Срезневски (Срезневский 1893: 1310), Църковнославянския речник (Словарь 1847: 214) и Н. Геров (Геров 1895–1904), в които думата *крагуй* също е засвидетелствана. Справката показва, че думата се открива и в други книжовни паметници, но в последващите години все по-често тя се отбелязва като словна единица, свързана и с *ЖК* (Бончев 1952: 153; Бончев 2002: 242; Фасмер 1967: 363; СДЯ 1991: 280; Zamościńska-Kucałowa 1959: 133; Христова 1983: 288; Бояджиев 2016: 331).

Обяснението, дадено в книгата на Киселков, ясно показва, че в началото той има предвид едно много нетипично значение на думата „крагуй“: ‘хвърчило; нещо, направено от хартия, което лети’ (Киселков 1923а: 32). В превод А2, издаден 10 години по-късно, Киселков запазва това значение, но се отказва от дълги разяснения към пасажа. Поради тези и други корекции, направени в превода, Киселков се чувства длъжен да обясни подхода си⁷. Вече от 1939 г. нататък в преводи А3, А4 и А5 Киселков внася някои промени и уточнения, които сами по себе си заслужават внимание, но във връзка с именуването на ловната птица е важно да се отбележи, че той окончателно заменя „крагуй“ със „сокол“. Това показва, че за себе си той е изяснил пасажа: става въпрос не за детска игра с хвърчила, а за аристократичната практика да се ловува с обучени соколи или ястреби. Най-вероятно появата на големия труд на Фр. Дворник, в който се разглеждат отделни сведения от житията на светите братя като исторически достоверни, между които е и ловуването със соколи (Dvornik 1933: 22–24), е дало отражение и на работата на Киселков⁸. За това говори и фактът, че в най-обемния си труд върху пространните жития на светите братя авторът изобщо не засяга епизода (Киселков 1946: 104–113).

В този период – между 20-те и 40-те години на ХХ в., които делат първия превод на Киселков от следващите му издания, се появяват преводите на Еню Николов (Николов 1934: 1942) и Николай Ковачев (с псевдонима Н. Лазурин⁹ 1942; 1946; 1946а). При Е. Николов думата *крагуйн* е преведена със ‘сокол’; при Н. Лазурин – *крагуй* (‘сокол’) (Лазурин 1942: 9–10). Определено и двата превода възхождат към изданието на Балан¹⁰, което ги сближава. Забелязва се също влияние между всички български преводи, отбелязани до момента.

Струва ми се необходимо да отбележа, че когато се подготвя христоматия по стара българска литература за студенти, съставителите се връщат към пре-

⁷ „Още през 1923 г. ги преведох от старобългарски на съвременна реч, като използвах книгата на проф. Теодоров-Балан – Кирил и Методий. Понеже първото издание отдавна е изчерпано, сега изново издавам същите паметници. За яснота на мислите, тук-там прибавих някои думи, заградени в скоби. За прегледност пък на съдържанието поставих из текста заглавия на отделните части. Многооточие пък е поставено там, където има, както се предполага, пропуснати думи“ (Киселков 1933: 4).

⁸ Странично отбелязвам, че в първите български преводи пасажът от гл. III на *ЖК* попада в частта, именувана като „Детински години“ (Н. Начов); „Детство“ (В. Сл. Киселков, 1923); „Стремеж към наука“ (В. Сл. Киселков 1942); „Младост“ (Н. Лазурин); „Из нов път“ (Е. Николов). Ясно се вижда, че именуването пряко съответства на начина, по който се трактува епизодът със сокола: за част от преводачите това е епизод от детството на Константин, а за други – етап от неговото духовно осъзнаване.

⁹ *Н. Лазурин и Лазурен* (Богданов 1989: 166, 476) са ранни псевдоними на Николай Петков Ковачев, по-късно професор по ономастика във Великотърновския университет (Публикации 2010: 685).

¹⁰ Е. Николов уточнява това в Предговора (Николов 1942: 4); при Н. Лазурин няма подобни данни.

вода на В. Сл. Киселков от 1942 г. (Динеков, Куев, Петканова 1961: 81; 2. изд. 1967: 105; 3. изд. 1974; 4. изд. 1978¹¹). На този превод гласува доверие и К. Мечев години по-късно (Мечев 1999).

Вече в началото на 70-те години на XX в. излиза академичното издание на *Пространните жития на светите братя Кирил и Методий*, в което е публикуван преписът на Владислав Граматик от 1469 г. (HAZU III.a.47), от него Хр. Кодов прави превода на новобългарски език (Ангелов, Кодов 1973: 89–119, 120–159). И този препис е от групата на южнославянските преписи, в които в гл. III се чете старата форма *крагоун*, предадена от Хр. Кодов със ‘сокол’ (Ангелов, Кодов 1973: 121). По-късно Хр. Кодов издава отново преводите си в самостоятелна книжка, като в текста не се забелязват редакционни намеси (Кодов 1981). В предговора към второто издание още веднъж българският учен засяга и въпроса за преводите на житията: „Днес тези жития са преведени на много езици (преведени са даже на татарски език!) и са разпространени по цял свят. На новобългарски са превеждани няколко пъти: от Н. Начов, от В. Киселков, Е. Николов, Н. Лазурин и др. Но всички тези преводи са вече остарели в много отношения, а са и вече напълно изчерпани“ (Кодов 1981: 8). Може да се каже, че от този момент нататък преводът на Хр. Кодов взема първенство пред този на В. Сл. Киселков. Особено след публикуването му в четвъртия том от поредицата „Стара българска литература“, подготвен от Кл. Иванова (Житиеписни творби 1986: 37–67). В настоящия момент именно този превод е най-често четен и използван.

Паралелно с това се появяват и адаптирани преводи на текста на *ЖК* в книги за деца. В тях се пропускат всички агиографски моменти, изискващи по-подробни пояснения. Ето за сравнение интересувания ни пасаж в едно от тези издания:

„Но един ден, както имат обичай богаташките деца да си правят развлечения с ловуване, и той излезе с тях на полето, като взе своя **сокол**. Пусна го, но по Божие допущение излезе вятър, грабна го и го отнесе. От това момчето изпадна в такова униние и печал, щото два дни не яде“ (Лалев 2010: 3).

Изпуснато е сравнението със св. Плакида, а редица различия в цитата ни затрудняват да изясним към кой от предшестващите преводи можем да съотнесем този.

След така направения преглед отново се връщам на въпроса защо българските преводачи тежнеят към думата „сокол“ – дума, която, както видяхме в началото, в нито един препис на *ЖК* не е засвидетелствана в гл. III. Особено в посочените преводи, за които изяснихме, че превеждат формата *крагоун* (‘ястреб’, а не ‘сокол’), засвидетелствана само в 8-те южнославянски преписа на *ЖК*.

¹¹ В христоматията е отбелязан и преводът на *ЖК* от Н. Начов, превес обаче се дава на превода на В. Сл. Киселков, на когото е посветена и цялата христоматия – мотото „На д-р Васил Сл. Киселков, неуморния изследовател на старата българска литература, положил огромни усилия за нейното популяризиране“ е запазено и в четирите издания, като в третото издание вече са добавени в скоби и годините, в които е живял (1887–1973).

Отговор на този въпрос може да бъде намерен в Речника на Н. Геров, в който като отделни единици са засвидетелствани следните думи: ‘крагуй’ (включително и в значение на собствено мъжко име (Героу 1895–1904, ч. 2: 407); ‘ястребъ’ (Героу 1895–1904, ч. 5: 620); ‘соколъ’ и производното ‘соколаръ’, изяснено като ‘доганджиа’; ‘скольникъ’. Отбелязано е също и Сокол като собствено мъжко име (Героу 1895–1904, ч. 5: 217). Връзки към всяко едно от наименованията Героу прави чрез обособяване на самостоятелни рубрики – срв. ‘доганъ’ и ‘доганджиа’ (Героу 1895–1904, ч. 1: 310); ‘керкенекъ’ и ‘керкенець’ (Героу 1895–1904, ч. 2: 362); ‘вѣтрушка’ (Героу 1895–1904, ч. 1: 199–200); ‘гергина’ и ‘керекина’ (Героу 1895–1904, ч. 1: 213); ‘усорлица’ (Героу 1895–1904, ч. 5: 217). Наблюдава се силно преплитане при наименованието на грабливите ловни птици, като вероятно до началото на ХХ в. в българския език е била много по-жива и връзката със старите текстове и със сродните славянски езици: пол. *krogulec*, чеш. и слов. *krahujec* и *krahulec*. Думата „крагуй“ се появява в творчеството на Ив. Вазов (Речник на редки, остарели и диалектни думи 1974: 219). Постепенно обаче във времето, когато се осъществяват преводите на ЖК на новобългарски език, все повече „крагуй“ (и производната крагуяр) се превръща в устойчиво неразпознаваем архаизъм, нуждаещ се от пояснение. Думата се появява в творчеството на Н. Райнов и Ст. Загорчинов, Фани Попова-Мутафова – автори, които избират теми, изискващи архаизация на речта (Речник на редки, остарели и диалектни думи 1974: 219; Попова-Мутафова 1985: 11, 123, 132, 244, 447 и в другите три книги от четирилогията „Асеновци“).

Може да се обобщи, че не само в средновековните преписи много често назоваването на видовете растения, животни и птици подлежи на промяна, което води до лексикални разночетения. Подобни синонимни колебания се откриват и в съвременните езици. Тъй като в коментирания пасаж е посочена много старата практика да се обучават грабливи птици за лов, необходимо е да се направи връзка с битуващата днес терминология. Както средновековните историци, така и орнитолозите отбелязват, че са били обучавани както някои видове големи, едри ястреби (*Accipiter gentilis*), а и по-малки по размер ястреби, добри за лов на дребни птици (*Accipiter nisus*), така и някои видове соколи (*Falco peregrinus*) и орли (*Aquila chryzaetos*; *Aquila nipalensis*). Обобщаващият термин за тази практика е „соколарство“ или „лов със соколи“. Наред с турската дума „доганджийство“ (от доганджия), крагуи (мн.ч.) и крагуяр (Речник на редки, остарели и диалектни думи 1974: 219) са форми, които се използват по време на Османската империя за обозначаване на самите хора, занимаващи се със соколарство. В рамките на империята те са били под специална закрила и с много привилегии. Засвидетелствано е, че от териториите на българските земи са идвали най-добрите соколи, обучени за султана. Орнитолозите свързват това с факта, че практиката на соколарството е била развита на териториите, обитавани от траките, а след това и в средновековна България (Боев 1997). За различните думи, обозначаващи обучителите на ловни птици и техния длъжностен статут, пише и Ив. Билярски, сред които разглежда паралелно гръцката заемка

„геракар“ (от герак) и славянската, дошла вероятно през тюркските езици „крагуяр“ (Билиарски 2010: 107–108).

Връщайки се към *ЖК*, е необходимо да се уточни, че думата соколъ също е засвидетелствана – в началото на гл. XVI, където четем: въ натцѣхъ же бывшу емоу, собраша на нь епн и поповѣ, и чернорнцн, яко вранн на соколъ¹².

Така е във всички преписи с изключение на поместените в групата на октомврийските чети-минеи, където фразата е съкратена и сравнението не присъства: Въ натѣ бывшоу емоу събраша на нь латннѣстн епн. и попове и чернѣнцн [...] ¹³. Може да се предположи, че изразът „като врани на сокол“ е добавен по-късно в текста на *ЖК*, но точно посочената група руски преписи се характеризира с много липси, част от които се трактуват като съзнателни съкращения. Така че дали фразата е органична част на протографа, или е по-късна вставка, логически съответстваща на битуващи разговорни фрази за противоборството между двата вида птици, е много трудно да се каже. Във всеки случай трябва да се отбележи, че в адаптирания за ученици текст на *ЖК* изразът „като врани на сокол“ е вторично отпаднал поради необходимостта от допълнителни разяснения, а не защото в изходния текст е липсвал: „Когато Философът беше във Венеция, епископи и попове налетяха на него...“¹⁴, говорейки: Ние знаем само три езика, с които е достойно да славим Бога в книгите – еврейския, гръцкия и латинския“ (История и цивилизация 2011: 37).

Наличието на две различни думи в *ЖК*: „ястреб“ с неговите лексикални варианти (гл. III) и „сокол“ (гл. XVI) показва, че разграничение между тях съществува и не става въпрос за синонимна употреба. Това се подкрепя и от символиката на птиците. С множество примери може да бъде доказано, че ястребът носи негативна символика – винаги при него на преден план излиза хищническата природа. От тази гледна точка епизодът от гл. III, който разказва за обичайната практика на аристократите, е не само свидетелство, че младежът Константин има знатно потекло. Разбира се, многократно в анализите на текста е подчертавано, че житиеписецът акцентира на онези събития, които насочват агиографския герой към духовна съсредоточеност (от 7-ата до 14-ата му година тези моменти са особено знакови). Като се има предвид, че между човека и птицата и по време на нейното обучаване, и по време на практикуването на лова се развива особено силна привързаност, може да се разбере и с каква дълбока мъка се е изпълнило сърцето на младежа. В същото време обаче

¹² По препис МДА 19, л. 385а (ЖКМ 1986: 124).

¹³ По Соф. 1385, октомврийски четиминеен препис от 1490 г., л. 170а–171б.

¹⁴ В посочения текст е съкратена не само въпросната фраза, а също така и редица имена на исторически личности, което в момента не е обект на обсъждане, но е показателно за прилаганите механизми на адаптация на текстове за ученици. По-горе посочих типовете съкращения в гл. III в книгата на Ц. Лалев (Лалев 2010: 3). Предавайки цитата от гл. XVI, същият автор не избягва фразата „като врани на сокол“, но спестява имената на Григорий Богослов, Йероним и Августин (Лалев 2010: 11).

загубата на ловната граблива птица трябва да се разглежда и като загуба на агресивността, на хищническата природа, и придобиване на пълно християнско смирение пред Божията предопределеност.

Противоположна е символиката на сокола, много сходна с образа на орела – мощен положителен соларен символ на добротворческата сила. Такова е значението му и в повечето митологични системи, и във фолклора, които наред с всичко друго отразяват и реалността – соколът предпочита труднодостъпните места с добра видимост, а полетът му е характерен с висока скорост и бърза подвижност. Тези качества биват особено подчертани като символични в християнските произведения.

Отглас от ненакърнимата сила на сокола откриваме в сравнението от *ЖК* „като врани на сокол“, в което Константин Философ е сравнен със сокола, а неговите опоненти – с врани. Противоборството и поляризацията на символите е засвидетелствана и в изразите, приведени от Н. Геров: „Врана отлита, сокол долита“ и „Жаден като гарван/вран за кръв“ (Геров 1895–1904, ч. 5: 217). Ако търсим действителни релации в този антагонизъм, бихме ги намерили във факта, че за разлика от орела, соколът не строи свои собствени гнезда, а заема гнездата на други птици – гарвани, врани и чапли.

Разгледаните два кратки примера от *ЖК* разтварят текстовата му история в широк диапазон, който излиза от пределите на средновековното му битуване и все повече и повече бива адаптиран за днешната публика. Но тръгвайки от преводите (макар и в началото да заявих, че задачата ми не е свързана с представянето и оценяването им), имам основание да мисля, че е дошъл моментът в кирилometодиевистиката да им се обърне специално внимание. Въпросите кога и защо се ражда необходимостта един средновековен текст да се представи пред по-широката аудитория, говорят много за културния напредък на една нация. Особено когато става въпрос за такива основополагащи произведения, каквито са пространните жития на светите Кирил и Методий.

ИЗПОЛЗВАНИ ПРЕПИСИ НА *ЖК*

PM 4/8	В панигирик от 1949 г., 736 л., полуустав, ресавски правопис. Ръкописът се съхранява в Рилския манастир, сигн. 4/8 (61). Писан е от Владислав Граматик в манастира „Св. Богородица“ в Жеглигово. <i>ЖК</i> е поместено на л. 571б–584а като четиво за 14 февруари.
МДА 19	В ръкопис, съдържащ библейските книги на 16-те пророци с тълкувания; последната четвърт на XV в.; 397 л., полуустав, руски правопис. Ръкописът се съхранява в РГБ, ф. 173, МДА № 19. <i>ЖК</i> е поместено на л. 365а–389б като четиво за 14 февруари.
Петр. 8	В кодекс, съдържащ Евагелие с тълкувания на Теофилакт Охридски, части от Варлаам и Йоасаф и <i>ЖК</i> ; XV–XVI в., 196 л., полуустав с тенденции към скоропис, сръбски правопис. Ръкописът се съхранява в Националната университетска библиотека

- „Василий Стефаник“, сбирка на Петрушевич, № 8 (от манастира „Св. Онуфрий“ в Лвов, поради което е отбелязан в научната литература и като Лвовски I). *ЖК* е поместено на л. 173а–196б като четиво за 14 февруари.
- Соф. 1385 В до-Макариев чети-миней от 1490 г., 445 л., полуустав, руски правопис. Ръкописът се съхранява в РНБ, ф. 782, сбирка на Новгородската Софийска библиотека № 1385. *ЖК* е поместено на л. 147б–174б като четиво за 14 октомври.
- HAZU III.a.47 В сборник със смесен състав, съдържащ главно полемични и догматични съчинения от 1469 г., 770 л., полуустав, ресавски правопис. Съхранява се в HAZU в Загреб, № III а. 47. Писан е от Владислав Граматик в манастира „Св. Богородица“ в Жеглигово. *ЖК* е поместено на л. 722б–736б, взето е от календарен сборник, където е била отбелязана датата 14 февруари.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, Кодов 1973 К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 3. Подготвили за печат Б. Ангелов и Хр. Кодов. София, 1973 [Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 3. Podgotvili za pechat B. Angelov i Hr. Kodov. Sofia, 1973].
- Андонова 2003 А н д о н о в а, А. Прабългаризми в старобългарския език. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3 (П–С). София, 2003, 244–250 [Andonova, A. Prabalgazizmi v starobalgarskia ezik. – V: Kirilo-Metodievaska entsiklopedia. T. 3 (P–S). Sofia, 2003, 244–250].
- Билярски 2010 Б и л я р с к и, Ив. Фискалната система на средновековна България. Пловдив, 2010 [Bilyarski, Iv. Fiskalnata sistema na srednovekovna Bulgaria. Plovdiv, 2010].
- Богданов 1989 Б о г д а н о в, Ив. Речник на българските псевдоними. Писатели, научни работници, преводачи, карикатуристи, публицисти, журналисти... 3. осн. прераб. и доп. изд. София, 1989 [Bogdanov, Iv. Rechnik na balgarskite psevdonimi. Pisатели, nauchni rabotnitsi, prevodachi, karikaturisti, publitsisti, zhurnalisti... 3. osn. prerab. i dop. izd. Sofia, 1989].
- Боев 1997 Б о е в, Зл. Соколите в България. – Природа, 46, 1997, 3–4, 74–81 [Boev, Zl. Sokolite v Bulgaria. – Priroda, 46, 1997, 3–4, 74–81].
- Бончев 1952 Б о н ч е в, Ат. (архим.) Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. София, 1952 (фотот. изд. 1995) [Bonchev, A. (arhim.) Tsarkovnoslavyanska gramatika sas sbornik ot obrabztsi za prevod i rechnik na tsarkovnoslavyanskia ezik. Sofia, 1952 (fotot. izd. 1995)].
- Бончев 2002 Б о н ч е в, Ат. (архим.) Речник на църковнославянския език. Т. 1 (А–О). София, 2002 [Bonchev, A. (arhim.) Rechnik na tsarkovnoslavyanskia ezik. T. 1 (A–O). Sofia, 2002].
- Бояджиев 2016 Б о я д ж и е в, А. Старобългарска читанка. Текстове. Речник. Справочник. София, 2016 [Boyadziev, A. Starobalgarska chitanka. Tekstove. Rechnik. Spravochnik. Sofia, 2016].

- Генов 1947 Г е н о в, М. Старобългарска литература. Антология. Избор, превод, характеристики от М. Генов. София, 1947 [Genov, M. Starobalgarska literatura. Antologia. Izbor, prevod, harakteristiki ot M. Genov. Sofia, 1947].
- Генов, Драганов, Георгиев 1959 Г е н о в, Кр., Н. Д р а г а н о в, Л. Г е о р г и е в. Христоматия по литература за 8 клас на общообразователните училища. София, 1959 [Genov, Kr., N. Draganov, L. Georgiev. Hristomatia po literatura za 8 klas na obshtoobrazovatelните училища. Sofia, 1959].
- Геров 1895–1904 Г е р о в, Н. Речник на българския език с тълкувание на речите на български и на руски. Ч. 1–5. Пловдив, 1895–1904 (2. фотот. изд. София, 1975–1978) [Gerov, N. Rechnik na balgarskia ezik s talkuvanie na rechite na balgarski i na ruski. Ch. 1–5. Plovdiv, 1895–1904 (2. fotot. izd. Sofia, 1975–1978)].
- Динеков, Куев, Петканова 1961 Д и н е к о в, П., К. К у е в, Д. П е т к а н о в а. Христоматия по старобългарска литература. София, 1961 (2. изд. 1967; 3. изд. 1974; 4. изд. 1978) [Dinekov, P., K. Kuev, D. Petkanova. Hristomatia po starobalgarska literatura. Sofia, 1961 (2. izd. 1967; 3. izd. 1974; 4. izd. 1978)].
- Дуйчев 1940 Д у й ч е в, Ив. Из старата българска книжнина. I. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. София, 1940 [Duychev, Iv. Iz starata balgarska knizhnina. I. Knizhovni i istoricheski pametnitsi ot Parvoto balgarsko tsarstvo. Sofia, 1940].
- Житиеписни творби 1986 Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. София, 1986 [Stara balgarska literatura. T. 4. Zhitiepisni tvorbi. Sast. i red. Kl. Ivanova. Sofia, 1986].
- ЖКМ 1986 Жития Кирилла и Мефодия. Москва–София, 1986 [Zhitia Kirilla i Mefodia. Moskva–Sofia, 1986].
- Иванова 2013 И в а н о в а, М. Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 22. Кирило-Методиевски извори. Т. 1). София, 2013 [Ivanova, M. Tekstologicheski problemi v Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril Filosof (= Kirilo-Metodievski studii. Кн. 22. Kirilo-Metodievski izvori. Т. 1). Sofia, 2013].
- История и цивилизация 2011 Г а в р и л о в а, Р., Пл. П а в л о в, Р. К у ш е в а. История и цивилизация за 5 клас. София, 2011 [Gavrilova, R., Pl. Pavlov, R. Kusheva. Istoria i tsivilizatsia za 5 klas. Sofia, 2011].
- Киселков 1923 К и с е л к о в, В. Сл. Панонските легенди или пространните жития на славянските просветители Кирил и Методий. Ямбол, 1923 [Kiselkov, V. Sl. Panonskite legendi ili prostrannite zhitia na slavyanskite prosvetiteli Kiril i Metodiy. Yambol, 1923].
- Киселков 1923а К и с е л к о в, В. Сл. Кирил и Методий. Живот и дейност. София, 1923 [Kiselkov, V. Sl. Kiril i Metodiy. Zhivot i deynost. Sofia, 1923].
- Киселков 1933 К и с е л к о в, В. Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий (Панонски легенди). 2. изд. София, 1933 (Първото издание

- е одобрено от Министерството на народното просвещение) [Kiselkov, V. Sl. Zhitia na svetite bratya Kiril i Metodiy (Panonski legendi). 2. izd. Sofia, 1933].
- Киселков 1939 К и с е л к о в, В. Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий. Увод и превод от д-р В. Сл. Киселков. София, 1939 [Kiselkov, V. Sl. Zhitia na svetite bratya Kiril i Metodiy. Uvod i prevod ot d-r V. Sl. Kiselkov. Sofia, 1939].
- Киселков 1942 К и с е л к о в, В. Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1942 [Kiselkov, V. Sl. Zhitia na svetite bratya Kiril i Metodiy. Sofia, 1942].
- Киселков 1945 К и с е л к о в, В. Сл. Пространните жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1945 [Kiselkov, V. Sl. Prostrannite zhitia na svetite bratya Kiril i Metodiy. Sofia, 1945].
- Киселков 1946 К и с е л к о в, В. Сл. Славянските просветители – Кирил и Методий. София, 1946 [Kiselkov, V. Sl. Slavyanskite prosvetiteli – Kiril i Metodiy. Sofia, 1946].
- Кодов 1981 К о д о в, Хр. Пространни жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1981.
- Лазурин 1942, 1946 и 1946а Л а з у р и н, Н. Панонски легенди. Жития на св. Кирила и Методия. Севлиево, 1942 (второ и трето издание в Севлиево през 1946 г. [Lazurin, N. Panonski legendi. Zhitia na sv. Kirila i Metodia. Sevlievo, 1942].
- Лалев 2010 Л а л е в, Ц. Моята първа книга за Кирил и Методий. София, 2010 [Lalev, Ts. Moyata parva kniga za Kiril i Metodiy. Sofia, 2010].
- Мечев 1999 М е ч е в, К. Произход на славяно-българската писменост. София, 1999, 497–533 [Mechev, K. Proizhod na slavyano-balgarskata pismenost. Sofia, 1999, 497–533].
- Минков 1949 М и н к о в, Цв. Кирил и Методий. София, 1949 [Minkov, Tsv. Kiril i Metodiy. Sofia, 1949].
- Начов 1912 Н а ч о в, Н. А. Пространните или така наречени Панонски жития на свв. Кирила и Методия (Отпечатък от Приложение-то на Ц[ърковен] вестник, кн. 21). София, 1912 [Nachov, N. A. Prostrannite ili taka narecheni Panonski zhitia na svv. Kirila i Metodia. (Отпечатък от Prilozhenieto na Ts[arkoven] vestnik, kn. 21). Sofia, 1912].
- Николов 1934, 1942 Н и к о л о в, Е. Жития на свети Кирила и Методия. Панонски легенди. Предговор и указател от Еню Николов. София, 1934 (2. изд. София, 1942) [Nikolov, E. Zhitia na sveti Kirila i Metodia. Panonski legendi. Predgovor i ukazatel ot Enyu Nikolov. Sofia, 1934 (2. izd. Sofia, 1942)].
- Попова-Мутафова 1985 П о п о в а - М у т а ф о в а, Ф. Солунският чудотворец. 5. изд. София, 1985 [Popova-Mutafova, F. Solunskiyat chudotvorets. 5. izd. Sofia, 1985].
- Публикации 2010 Публикации на проф. Николай П. Ковачев. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика. Т. 10. Велико Търново,

- 2010, 685–700 [Publikatsii na prof. Nikolay P. Kovachev. – V: Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. T. 10. Veliko Tarnovo, 2010, 685–700].
- Речник на редки, остарели и диалектни думи 1974 Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Съставители: Ст. Илчев, А. Иванова, А. Димова и М. Павлова. София, 1974 [Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. Sastaviteli: St. Ilchev, A. Ivanova, A. Dimova i M. Pavlova. Sofia, 1974].
- СДЯ 1991 Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. 4. Москва, 1991 [Slovar' drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). T. 4. Moskva, 1991].
- Словарь 1847 Словарь церковно-славянского и русского языка. Т. 2. Санкт-Петербург, 1847 [Slovar' tserkovno-slovyanskogo i russkogo yazyka. T. 2. Sankt-Peterburg, 1847].
- Срезневский 1893 С р е з н е в с к и й, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1. Санкт-Петербург, 1893 [Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamyatnikam. T. 1. Sankt-Peterburg, 1893].
- Теодоров-Балан 1920 Т е о д о р о в - Б а л а н, Ал. Кирил и Методи. I. София, 1920 [Teodorov-Balan, Al. Kiril i Metodi. I. Sofia, 1920].
- Фасмер 1967 Ф а с м е р, М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Т. 2. Москва, 1967 [Fasmer, M. Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. Perevod s nemetskogo i dopolnenia O. N. Trubacheva. T. 2. Moskva, 1967].
- Христова 1983 Х р и с т о в а, В. Индекс на словоформите от Пространните жития на Кирил и Методий. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, 77, 1983, № 1, 261–330 [Hristova, V. Indeks na slovoformite ot Prostrannite zhitia na Kiril i Metodiy. – Godishnik na Sofiyskia universitet „Kliment Ohridski“, 77, 1983, № 1, 261–330].
- Dümmler, Miklosich 1870 D ü m m l e r, E., Fr. M i k l o s i c h. Die Legende vom heiligen Cyrillus. Wien, 1870.
- Dvornik 1933 D v o r n i k, Fr. Les Légendes de Constantin et de Méthode: vues de Byzance. Prague, 1933.
- Zamościńska-Kucałowa 1959 Z a m o ś c i ń s k a - K u c a ł o w a, J. Indeks wyrazów staro-cerkiewno-słowiańskich. – W: Lehr-Splawiński, T. Żywy Konstantyna i Metodego (Obszerne). Poznań, 1959, 123–152.
- Miklosich 1862–1865 M i k l o s i c h, Fr. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum. Vindobonae, 1862–1865.

WHAT KIND OF BIRD DID YOUNG CONSTANTINE USE FOR HUNTING ACCORDING TO CHAPTER III OF THE *LONG LIFE OF ST. CONSTANTINE-CYRIL*

(Summary)

The article is based on an episode of the *Long Life of St. Constantine-Cyril* where the main various readings are related with the hunting bird of the youth Constantine. We could summarize the picture as follows: ѡсѣрѣвъ (in all Reading Menaia for February and part of the group of Russian collections); κραγωνη (in all South Slavonic copies, only 8); κραγωνηλ̑ and κραγωγλ̑ρ̑ are forms related to the previous κραγωνη, registered in the more archaic Russian copies of the *Long Life*. From here we start a research on the lexeme in the Modern Bulgarian translations of the *Long Life*. A total of 5 translations has been studied: by Nikola Nachov (1912); V. Sl. Kiselkov (1923, 1933, 1939, 1942, 1945); E. Nikolov (1934, 1942); N. Lazurin (1942, 1946); Hr. Kodov (1973, 1981, 1986), their following publications and adaptations. Special attention is paid to the editions of V. Kiselkov who edited his translation repeatedly. The discussed variants in translation show that in the years the word has gradually become an indecipherable archaism, needing a clarification; the translators therefore opted for different decisions but ultimately the word *сокол* (the modern word for *falcon*) established itself. The word *соколъ* is also registered in the *Long Life* – in the beginning of chapter XVI. The textological tradition gives no variants and the picture remains the same in the translations as well. With view of the presence of the two lexemes, an opposition of meaning is searched for on symbolical level. The discussed two short examples from the *Long Life* and their Modern Bulgarian examples call for the conclusion that it is high time that Cyrillo-Methodian Studies start viewing Modern translations as a separate topic. The questions when and why the necessity arises for a medieval text to be presented to a broader audience are eloquent of a nation's cultural progress. Especially in the case of such fundamental works like the long lives of the Holy Brothers Cyril and Methodius.

Keywords: Holy Brothers Cyril and Methodius; Long Life of St. Constantine-Cyril; hunting bird; Modern Bulgarian translations

Maya Ivanova,
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS